

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 9

СЕПТЕМБАР 1954

ГОДИНА VI

Генерал-мајор **ПЕТАР КЛЕУТ**

ПАРТИЗАНСКИ РАТ У СВЕТЛУ МЕЂУНАРОДНОГ РАТНОГ ПРАВА

На први поглед изгледа да рат, као примена најгрубље физичке силе ради постизања неког циља, нема ништа заједничког са правом. Међутим, право се бави ратом и као појавом у целини и појединим његовим манифестацијама. Све до Првог светског рата сматрало се да држава има право не само на одбранбени већ и на нападачки рат. Пред Други светски рат је у више махова оглашавано да је рат незаконито средство решавања спорова, али је то чињено уз разне ограде и доста неодређено. По завршетку рата сасвим је јасно и изричито проглашено и у међународном праву усвојено начело да је агресивни рат међународни злочин. Међу цивилизованим народима већ од Средњег века па наовамо рат се није водио потпуно безобзирно и применом свих средстава. Најпре је прихваћено начело да непријатељу који се предао треба поштедети живот. Касније, са развојем грађанског друштва, уведен је низ правила о поштовању приватне имовине непријатеља, о начину отпочињања непријатељстава, итд. Сва су та правила постојала више векова као норме обичајног права. Тек пре сто година отпочели су радови на њиховој кодификацији, а тек недавно усвојено је гледиште да та правила буду универзална и обавезна за све државе.

Међународно ратно право садржи у првом реду правила о томе која ће се лица сматрати као законити припадници једне признате ратујуће стране. Затим долазе одредбе о поступку са заробљеним, погинулим и болесним противничким војницима и о поступку према неборачком становништу и његовој приватној имовини. Овим правилима одређује се и то која средства не смеју бити употребљена у борби, са циљем да се спрече свирепости и да се не предузимају такве мере које нису неопходне за извојевање победе. Развојем ратне технике рат стално мења своју физиономију. Упоредо са тиме морају се мењати и правила вођења рата. То нарочито бива са оним одредбама којима се дефинише ратујућа страна и које говоре о не-

дозвољеним средствима борбе. Као легална ратујућа страна могла се све донедавно појавити само држава са својом регуларном војском. Ратно право се примењивало само у случају међудржавног рата и међу регуларним армијама. Народни устанак, грађански рат и партизански рат били су дуго ван ратног права. За нас је овде од нарочитог интереса како је партизански рат раније третиран у ратном праву и какав је данас правни положај партизана.

*

У ширем значењу речи партизански рат је веома стара појава у историји ратова. То је од давнина био у неку руку природни облик народног отпора пред бројно или технички надмоћнијим непријатељем, против кога се са изгледом на успех није могло ступити у отворену битку. У чланку „Борба у Италији“ из 1849 године Маркс каже: „Масовни устанак, револуционарни рат — партизански рат — то су једина средства којима мали народ може да одоли великом, којима слабија војска може да се одупре јачој и организованијој“. Познато је да су још стари Словени бранећи се од Византинаца примењивали тактику која умногоме потсећа на методе савременог партизанског рата. Доста елемената партизанске тактике налазимо и у селачким бунама почетком Новог века. Ипак, праве партизанске ратове у савременом значењу тога израза сретамо тек у XIX веку. Шпански отпор француским окупационим трупама од 1808 до 1813 године постао је класичан пример партизанског ратовања. Ранији примери примене партизанског рата имали су више обележје спонтаног него организованог покрета, те су зато били обично краткотрајни или по свом опсегу мање значајни. Код нас су хајдуци и ускоци водили дуготрајну борбу столећима, али та борба не претставља партизански рат у данашњем смислу тога израза.

Доласком буржоаске класе на власт (услед пораста националне свести чији је носилац била грађанска класа) и стварањем националних држава почеле су све шире народне масе узимати учешћа у вођењу политике, а у вези с тим и у вођењу рата. Почине да слаби старо начело да сама држава, односно у име државе њен поглавар, има право да поведе рат, користећи се искључиво регуларном војском. Све чешће сам народ узима иницијативу и уз сагласност владе или без те сагласности отпочине борбу против завојевача, било уз бок своје регуларне војске, било на већ окупираној територији. До све шире примене партизанског рата на окупираној територији у новије доба долази не само из наведених политичких, већ и због тактичких, односно стратешких услова под којима се води савременом рат. Позадина савремене армије веома је осетљива (јер сада постоје многобројни циљеви који су веома погодни за партизанско дејство), а њен успешан рад је од пресудне важности за исход рата. Модерна средства везе омогућавају добру координацију дејства партизана са дејствима на фронту, а партизанима се може пружити подршка и ваздушним путем. Партизански покрет је постао веома ефикасна метода борбе народа у ослободилачким ратовима, тако да

се са њим мора рачунати у сваком будућем рату. Зато се данас у свима модерним армијама проучавају партизанске методе борбе и врше материјалне и друге припреме било за његову активну примену, било за одбрану од њега.

Као све чешћа и масовнија појава у историји ратова партизански рат није могао стално остати изван права — незаконит. Сурове Наполеонове методе у Шпанији изазвале су још онда осуде са много страна, а и одмазду шпанских герилаца (јер је четврт милиона француских војника за такве суровости платило животом). По примеру Шпанаца, Наполеоновој војсци су пружиле отпор и друге окупиране земље. У Русији је тај отпор имао знатног утицаја на велики француски пораз 1812/13 године. Лав Толстој је са одушевљењем писао о партизанском рату као средству народне самоодбране. По угледу на руске партизанске одреде Кутузова, формирани су немачки штрајфкорпуси, тј. самостални партизански коњички одреди који су крстарили у позадини Наполеонове армије и водили партизански рат. Пруски војни теоретичар генерал Шарнхорст издао је упутства за деловање тих партизанских одреда. За међународно ратно право од интереса је упоредити ова упутства из доба младе и револуционарне Немачке са каснијим ставом милитаристичке Пруске из 80-тих година XIX века. Док у упутствима стоји да се партизански одреди хране код становништва, да сељаци треба користити за обавештајну службу и да непријатеља треба нападати ноћу, док мирно лежи на коначишту, дотле пруски претставник на Бриселској конференцији 1874 године против признања партизанског рата истиче као главни аргуменат чињеницу да „партизани нападају противника подмукло, док овај мирно лежи на преноћишту“.

Партизански метод борбе нашао је особито широку примену у ратовима који су вођени средином прошлога века у Северној Америци. Он је успешно примењен како у два Мексиканска рата (1847 и 1863), тако и у Грађанском рату у САД (1861—1865). У овом раздобљу срећемо се већ са неким званичним ставовима у којима се партизански рат под одређеним условима сматра као дозвољена метода борбе. У рату који су водили против Мексика 1847 године, САД су успеле да окупирају Мексико. Уз пристанак своје владе Мексиканци су отпочели партизански рат против окупатора. Министар рата САД упутио је тада команданту америчких окупационих снага писмо у коме каже: „Ми смо досада били врло суздржљиви у вршењу крајњих, па чак и неких обичних права ратујуће стране. Герилски начин борбе с којим смо се срели, тешко би се могао признати за легитимни начин ратовања и он мора бити сузбијен свим дозвољеним средствима“. Према овој директиви издато је упутство трупамa по коме је ратни суд кратким поступком могао осудити на смрт сваког заробљеног партизана. Петнаест година после тога, кад је у Мексику уз помоћ САД проведена грађанска револуција, уследила је интервенција неких европских држава са циљем да се на власт поврате феудалци и црквени поседници на челу са наметнутим царем Максимилијаном Аустриским. Мексиканци су опет против интервенциониста повели

партизански рат, држећи се ратних закона и обичаја. Огорчен неуспесима, Максимилијан је издао декрет по коме су преки судови сваког заробљеног партизана одмах осуђивали на смрт, а сваког присталицу партизанског покрета на робију. Одмах је стрељано више хиљада заробљених партизана. То је изазвало опште негодовање јавног мњења у свету, а амерички Сенат службено је оквалификовао овај декрет као „нехуман и варварски, противан ратним законима, правима мексиканског народа и цивилизацији XIX века“. Кад су се на крају интервенционисти морали повући, Максимилијан је био заробљен и осуђен на смрт. У пресуди му је инкриминисан и декрет против партизана.

За време Грађанског рата у САД (1861—1865) партизански метод борбе нашао је доста широку примену и код „Северних“ и код „Јужних“. Влада „Северних“ у почетку је заузела сасвим негативан став према партизанима, јер је веровала да ће се „Јужни“ обилатије користити партизанским методама. Издато је наређење по коме су насеља била одговорна за сваки партизански подухват у њиховом подручју. У једној инструкцији јединицама „Северних“ стајало је дословце: „Можете наредити својим командирима да партизане уопште не сматрају за војнике него за дивље звери које не штите ратни обичаји. Да би неко био признат за војника, он мора бити регрутован, примљен за војника, стајати под командом официра, униформисан, наоружан и опремљен од неке признате ратујуће стране“. Према инструкцијама које је саставио правник Lieber признаје се право коришћења партизанске тактике, али као партизани смеју дејствовати једино делови регуларне армије, стим да партизани не могу бити регрутовани из редова грађанског становништва. Током рата видело се да „Јужни“ нису у стању користити партизански рат. Напротив, устанак Црнаца у Јужним државама, којима су „Северни“ обећали грађанска права, пружио је „Севернима“ велике користи, тако да су изменили своје мишљење о праву становништва на партизански рат. Међутим, због брзог слома „Јужних“ није се могао довољно развити партизански покрет Црнаца.

Партизанска дејства су успешно примењивана и у току Француско-пруског рата (1870—1871), у коме је војска за своје снабдевање употребила железничке пруге, а пруска Врховна команда одржавала везу са армијама и корпусима помоћу жичног телеграфа. На окупираној француској територији од заосталих војника и грађана убрзо су створени партизански одреди, такозвани „слободни стрелци“, који су се окомили на пруске транспорте, мање јединице у покрету и мање гарнизоне, телеграфске везе и саобраћајне објекте. Пруси су били принуђени да петину својих инвазионих снага упуте за заштиту саобраћајних веза. Али, ни тако велике снаге нису биле довољне да потпуно заштите позадину од партизана. Они су тада приступили репресалијама према становништву, а ухваћене партизане најсуровије су кажњавали. Командант Друге пруске армије у Мецу издао је овакву наредбу: „Поново се ставља на знање да ће свака особа која не припада регуларној француској армији или мобилној гарди,

нађена да носи оружје под именом слободни стрелац (franc-tireurs) или другим именом, бити сматрана за издајницу и обешена или стрелана на месту где буде ухваћена“. Бизмарк је мислио да треба стрелати не само ухваћене партизане већ и заробљене стране добровољце који су се борили у саставу француске регуларне армије. Напредно јавно мњење у целом свету бунило се против варварске пруске праксе. Осуђујући насиља која су Пруси вршили над француским селима осумњиченим да су помагали партизане, Енгелс је писао: „Све се ради систематски и по наређењу; село које је осуђено на уништење опколе, одводе из њега становништво, пљачкају и пале куће, а праве или осумњичене кривце изводе пред ратни суд где их без претходног саслушања сигурно очекује пола туцета куршума“, и даље: „Све се то могло примењивати у време када се борба водила само између армија, али почев од Америчког рата за независност учешће становништва у рату није постало изузетак већ правило. Свуда где се народ предавао у ропство само зато што је његова армија била неспособна да пружи отпор, према њему су се сви понашали као према кукавичкој нацији коју су презирали, а свуда где је народ енергично водио партизански рат тамо је противник врло брзо долазио до уверења да је управљање према старинском кодексу крви и огња данас више немогуће“. Као што видимо, Енгелс је пре осамдесет година сагледао и рекао оно што је у међународном ратном праву озакоњено тек после Другог светског рата.

*

У самом почетку Европске дипломатске конференције, која је одржана у Брислу 1874 године и која је имала задатак да кодифицира главна правила међународног ратног права, при одређивању појма оружане силе и припадништва оружаној сили, искрсло је питање да ли и партизани треба да буду обухваћени тим појмом или не. Дискусија о том питању била је врло обимна и оштра. Јасно су се оцртавала два става, од којих је један био за потпуно признање партизанима свих права која имају војници регуларне војске, док им је други порицао сва права и изједначавао их са друмским разбојницима. За признање партизанског рата залагали су се у првом реду претставници малих демократских држава, које нису могле да држе јаке стајаће војске, које су имале претежно милициско војно уређење и које су рачунале на патриотску свест својих грађана као на важан елемент отпора евентуалном завојевачу. Тада је тај став подржавао и енглески претставник, јер је на мале европске демократске државе гледао као на савезнике, док је обрачуне са устаницима у колонијама сматрао за унутрашњу ствар британске империје, где не може доћи до примене међународног ратног права. Претставници јаким милитаристичких сила, нарочито Пруске и Аустрије, упорно су се супротстављали сваком признању партизана. Пруски делегат је предложио да се у пројект конвенције унесе чак и један члан по коме би партизански покрет био осуђен као разбојнички потхват и стављен ван закона. Овај је предлог одбачен великом већи-

ном. Француски делегат, који је имао у свежем сећању јуначки отпор француских партизана, с једне, и чињеницу да је претставник једне велике силе са империјалистичким тенденцијама, с друге стране, није се могао јасно одредити, те је — као и руски делегат — заузимао прилично неодређен и колебљив став. На крају, ипак, није донета никаква одлука о партизанима, а ни саме одредбе које је ова Конференција донела нису уопште биле ратификоване од стране држава учесница. Истина, неке државе су у своја домаћа ратна правила унеле већину одредаба усвојених на Бриселској конференцији, али је то ипак остала унутрашња ствар тих држава. Тако је, например, српска влада већ 1878 године издала ратна правила за своју војску у којима су озаконене све главне поставке из пројекта конвенције, а која су дотакла и случај устанка на окупираној територији. У члану 78 тих правила читамо: „Ако се становништво или поједини грађани каквог заузетог места или земље побуне или устану против окупационе војске, (они) сматрају се за бунтовнике и суди им се по војним кривичним законима. Али ако такав устанак обузме толику масу становништва, да је он у дотичној области постао већ општим устанком, онда такав обим његов прелази границе казненог права, израста испод његове моћи и ствара нову ратну силу, која кад је војнички организована и војује по ратним правилима добија значај легитимног јавног непријатеља, те се онда према њој таквим начином и поступа“. Ово је уствари признање партизанског покрета под условом да је масован, да је војнички организован и да се његови припадници придржавају ратног права. За оно доба то је био заиста позитиван и напредан став.

На два Хашким конференцијама (1899 и 1907), на којима су узеле учешћа и неке ваневропске државе, опет се развија жива дискусија о праву становништва окупираних територија да се диже на устанак. Подела мишљења била је иста као и на Бриселској конференцији, аргументи за и против били су исти и уопште се може рећи да се нису појавила нека нова мишљења или нови разлози. Пошто се нису могли сложити о томе да се положај партизана прецизира, донета је одлука да се једном општом поставком онемогући тумачење да су они сасвим ван закона, али да се ипак и не изједначе са регуларном војском. У уводној одредби (преамбули) Хашке конвенције стављено је да се „непредвиђени случајеви“ не остављају на слободну оцену појединцима и да у очекивању једног потпунијег зборника ратних закона, непоменути категорије бораца и становништво остају под заштитом и влашћу начела међународног права, која проистичу из устаљених обичаја међу цивилизованим народима, из закона човечности и из потреба које налаже друштвена свест. Овако неодређена одредба разнолико је тумачена. Међутим, из саме дискусије на конференцији може се видети да су се под „непредвиђеним случајевима“, тј. непоменути категоријама лица која учествују у борби, у првом реду имали у виду партизани, устаници на окупираној територији.

*

Наши су народи у својим ослободилачким напорима током више векова водили борбе у којима су често примењивали партизанску тактику. Хајдуци и ускоци, пунтари из селачких буна, борци из честих устанака против турске власти, четници и комите до свог изрођавања, били су претходници наших партизана из прошлог рата. Пред крај XIX века, а нарочито после Херцеговачког устанка, у Босни јача четнички покрет који отада па до краја Првог светског рата носи обележје српског народног ослободилачког покрета, да би се на крају изродио у политичко оруђе назадњачког дела српске буржоазије и у отворено издајничку организацију. За време Првог светског рата, и поред тога што је вођен на великим пространствима и трајао четири године, није било великих партизанских покрета. Значајна су била само четири таква покрета: у Белгији (1914), Србији (1917), Арабији пред крај рата и у Русији за време револуције.

У Србији је на подручју око Ниша избио устанак (Топлички) као одговор на терор Бугара и њихов покушај да за своје ратне потребе мобилишу већи део за рад способног српског становништва. Устаници су испуњавали услове за признање по међународном праву и у својим поступцима су се придржавали тога права, али су Бугари и Аустријанци ипак најсуровијим мерама гушили покрет и вршили одмазду над становништвом. За угушивање устанка, поред бугарских и аустријских јединица, коришћене су још и плаћене банде Шиптара којима је било све дозвољено — пљачка, паљење, силовање, убиства, итд. И поред свих тих мера окупатора, устанак би постигао далеко већи замах и резултате да није био издаван и ометан од стране званичног претставника српске Врховне команде Косте Пећанца, познатог издајника из прошлог рата. Самопрегор и јунаштво које је показао српски народ у овом устанку били су признати чак и од стране неких непријатељских војних теоретичара, који су о њему писали. Говорећи о борцима из овог устанка Ehrhardt Arthur пише да су то „жилаве, окретне и несумњиво храбре банде, које морају бити узор партизанског борца, јер су изванредних ратничких квалитета“. Уместо признања и захвалности за ову борбу, по завршетку рата уследила је званична истрага да би се установило ко је „крив“ за дизање устанка.

У току Другог светског рата на пространим подручјима Европе и Азије, која су фашистичке силе биле окупирале, развио се интензиван партизански рат. До овако снажног пораста примене партизанског рата у поређењу са ратом 1914 — 1918 дошло је у првом реду због тога што је Други светски рат у већој мери носио идеолошко обележје него Први. На једној страни биле су изразито реакционарне, а на другој углавном напредне, демократске снаге. У ово доба радничка класа у више окупираних земаља била је боље организована него пре 25 година, тако да је била у стању да покрене и води ослободилачки покрет и да преузме националну за-

ставу из руку буржоазије, која је из страха да не изгуби власт вршила националну издају приклањајући се фашистичком окупатору. Партизански рат у Европи, добио је највећи замах у Југославији, затим на окупираном делу СССР-а, у Пољској, у Француској, Белгији и Грчкој, а у Азији: у Кини¹⁾ и Индокини, затим на Малајском Архипелагу и на Филипинима. Тако се на страни антифашистичке коалиције борило преко милион партизана. Оне националистичке и профашистичке организације, које су на страни фашистичке сила у почетку у окупираним земљама, из пропагандних разлога, хтеле да се претставе као герилске јединице убрзо су биле компромитоване својом сарадњом са окупатором. Због тога су се и отворено морале прикључити окупаторским гарнизонима и на тај начин изгубити и формално герилско обележје.

Фашисти су још пре почетка рата јавно нагласили да неће признати партизана за легалног противника. Хитлер је у наредби од августа 1938 објавио да ће бити „кажњен смртном казном свако ко не припада оружаним снагама противника и нема спољних знакова распознавања, а употребљава оружје и друга средства за борбу; ко чува оружје у намери да га искористи против немачких и њима савезних оружаних снага или ко уопште предузима акције које сагласно ратним правилима могу бити предузете само од стране припадника оружаних снага које носе одговарајућу униформу“. Претње становништву и партизанима чешће су понављане у току рата. У низу прокламација које су немачки и италијански команданти упућивали становништву окупираних територија читамо увек исто: „Свака особа која учини ма какав акт непријатељства према немачким (односно италијанским) и савезним оружаним снагама биће кажњена смрћу“. Такве прокламације и наредбе биле су издате у Југославији, Холандији, Француској, СССР-у и другде. Јапански командант на Филипинима у својој наредби од 8 марта 1945 године нарочито је јасно и кратко наредио: „Убијајте партизана. Све који су против цара, па и жене и децу пострељајте“. А ове фашистичке претње нису остале само претње. У границама својих могућности они су убијали и партизана и мирне становнике на које су посумњали да су наклоњени партизанима. Немци су у свом оштром ставу према партизанима били нарочито упорни. Они су се при томе често позивали на међународно право, истичући да партизански начин борбе није признат тим правом. Тек пред крај рата Гебелс је у свом позиву упућеном Немцима да поведу герилски рат против Савезника отворено рекао шта мисли о међународном праву. Он тамо каже: „Сва су ратна правила застарела и морају бити одбачена. Сва су средства оправдана и дозвољена у борби против страшног непријатеља“. У исто време, немачки радио објавио је лаж да су организовани верволфи на територији коју су Савезници окупирали и да

¹⁾ У Кини је партизански рат са великим успехом вођен још од тридесетих година, а у Другом светском рату добио је још и већи замах. Нажалост, о узajамним поступцима између јапанске војске и кинеских партизана, у погледу придржавања међународног права, немамо ближих података.

ће се они против Савезника борити на живот и смрт „не обзирући се много на детињаства правила т. зв. пристојног грађанског ратовања“. Разуме се да се ни партизани у односу према таквом непријатељу у својим поступцима нису ни могли ни требали свуда строго придржавати међународног права. Вршене су репресалије. У директиви Главног штаба партизанских одреда Пољске из маја 1942 стоји између осталог: „Осветите се непријатељу за сваку његову подлост извршену на пољској земљи“. Одговор једнаком мером често је принуђавао фашисте да ублаже свој став, да пристану на размену заробљеника и сл. Опћенито се ипак може рећи да су партизани најчешће поступали врло великодушно, чак и на уштрб свог тактичког положаја. Само у нашој земљи партизани су пуштали из заробљеништва на слободу на десетине хиљада заробљених фашистичких војника, без икакве противуслуге. Тако је често исти војник био заробљаван од стране партизана више пута и поново пуштан.

У Југославији и Кини су партизанска дејства нашла најширу и најуспешнију примену у историји. Зато је и најприродније да физиономију овога вида ратовања, па и његов правни аспект, у савременим условима првенствено изучавамо на нашем примеру. Патриотске и слободарске масе народа Југославије, поред доста неповољних стратемских и политичких услова за отпочињање партизанског рата, имале су ипак једну предност: одлично политичко и војничко језгро партизанског покрета, Комунистичку партију Југославије.

Рачунајући са могућношћу отпора у Југославији, фашистичке су силе стварале план да политички онемогуће такав покрет. Користећи већ раније вештачки изазване и распирене шовинистичке страсти и завађеност међу народима Југославије и настојећи да партизански покрет прикажу као покушај провођења комунистичке револуције, они су се свим снагама упињали да партизански рат претворе у грађански. Они су у први мах успели да за борбу против партизана на шовинистичкој и класној бази мобилишу доста знатан број квислиншких формација, али су се оне — немајући чврсте основе ни програма који би за народ био разумљив и прихватљив — постепено топиле и претварале у слабе тачке целог борбеног поретка окупатора. На бојишту су за све време биле и остале само две ратујуће стране: окупаторска војска са квислиншким формацијама, с једне, и Народноослободилачка војска и партизани Југославије, с друге стране.

Од краја 1941 године, кад су формиране прве регуларне јединице па даље до краја рата, Народноослободилачка војска се састојала од регуларних и партизанских јединица.²⁾ Фашисти су подједнако противправно поступали и према једнима и према другима, јер су и заробљени припадници НОВ, чак и тешки рањеници,

²⁾ Задржавамо уобичајену поделу на регуларне и нерегуларне јединице, иако не постоје никакви оправдани разлози да се наше партизанске и диверзантске јединице сматрају „нерегуларним“, јер су оне биле саставни део наше Народноослободилачке војске.

најчешће били убијани. Над становништвом на које је пала сумња да сарађују са партизанима вршен је нечувен терор. Паљена су насеља, плењена стока и жито, становништво или убијано или одвођено у логоре где је по плану уништано. Сва су та дела, противна правилима и обичајима рата, извршиоци и њихови адвокати касније правдали тобожњом илегалношћу партизанског рата.

Све антифашистичке земље у току Другог светског рата биле су сагласне у томе да партизани по ратном праву треба да буду у истом положају као и војници регуларне војске. Врховни командант снага западних Савезника у Европи и Африци, Ајзенхауер, објавио је 15 јула 1944 године преко радија да француске снаге отпора чине саставни део његових снага и да ће према томе сваку репресалију против њих сматрати повредом међународног права. Исту такву изјаву за партизана Источне Азије дао је генерал Макартур. Московска Декларација о кажњавању ратних злочинаца (1943) имала је у виду и злочине које су фашисти извршили над партизанима. Ипак, приликом суђења ратним злочинцима, неки савезнички војни судови на суђењу оптуженим фашистичким официрима нису хтели инкриминисати њихове противправне поступке према партизанима, понављајући фашистичку тезу да партизани нису били признати по међународном праву и да је рат у Југославији био грађански рат.

Врло широка примена партизанског начина ратовања у Другом светском рату, упркос чињеници да у међународном праву партизани нису били изричито признати и да су фашистичке силе у борби против њих примењивале најсуровије мере, показују само то да је такав начин ратовања у ослободилачком рату постао врло подесна форма отпора агресору. На сурове мере фашиста, уперене против партизана и становништва које их је подржавало, партизани су били у стању да одговоре репресалијама против фашистичких официра. Фашисти су ускоро увидели да је за њих корисније да у неким приликама „de facto“ признају партизана, да са њима размењују неке категорије заробљеника и да не врше отворено масовно убијање ухапшених талаца и заробљеника. Тако су партизани, уствари, без узалудног апеловања на некакву непостојећу хуманост фашиста, својом снагом и својом способношћу да и сами примене репресалије, принудили непријатеља да се према њима у борби, а и према становништву, барем делимично, придржава основних правила ратовања. Ово признаје и немачки пуковник Hans Doeert који на основу властитих искустава из Другог светског рата пише: „Окупатор ће се уздржати од репресалија против становништва које потпомаже партизана, али не због одредаба међународног права, већ због тога што му примена репресалија може само нашкодити. Немачки генерали после Другог светског рата тврде да су немачке репресалије против руског становништва због акција партизана довеле до тога да је читав народ једнодушно устао против окупатора“.

Командант италијанских окупационих снага у Југославији у почетку је наређивао да се против партизана примењују сурове

мере. На ово су партизани одговорили применом репресалија против заробљених италијанских официра, али су истовремено пуштали на слободу хиљаде заробљених италијанских војника. На ове поступке партизана команда Друге армије одговорила је новом тактиком. Да би спасла заробљене официре, пристала је на преговоре са партизанима ради размене ухапшених талаца за своје заробљене официре. А да би смањила деморализаторски учинак благог поступка партизана према заробљеним италијанским војницима, она је у својој окружници наредила да се сузбије „измишљена прича о хуманом и витешком понашању партизана“.

Нацисти су тврдоглавије одбијали преговоре са „бандама“, али их је све шири и чврћи партизански покрет приморао да ступе у службене преговоре са партизанима, па чак и да нуде регионална примирја (за босанске руднике). Када је Међународни одбор Црвеног крста у августу 1943 затражио од немачке владе објашњење како се поступа са партизанима заробљеним у Југославији, тек у октобру је добио одговор у коме се тврди да се са њима поступа као и са осталим ратним заробљеницима. У пролеће 1944 године Црвени крст је замолио немачку владу да одобри обилазак југословенских логора у којима су се налазили партизани, али су Немци то одбили са мотивацијом да ни они немају података о томе како се поступа са немачким војницима које су заробили југословенски партизани. Они су имали много разлога да свет још у току рата не сазна много о злочинима које су вршили.

*

Ратујући на страни напредних демократских снага партизани су заједно са тим снагама извојевали победу. Већ сама ова чињеница била је довољан разлог да се по свршетку рата на друкчији начин почне дискутовати о праву партизана на статус ратујуће стране него што је то чињено у току последњих 70 година. А таква је дискусија заиста и отпочела одмах по свршетку рата. Искуства из рата у Југославији давала су чврсте аргументе присталицама потпуног и безусловног признања партизана, али ни империјалистички окупаторски интереси нису остали без својих заговорача.

Иницијативу за ревизију Женевских конвенција узео је Међународни одбор Црвеног крста (МОЦК) још пре завршетка рата. Он је од 1945 до 1948 године, преко националних организација Црвеног крста, прикупио потребан материјал и предлоге за измену конвенција о заробљеницима и рањеницима, као и сугестије за израду једне нове конвенције о заштити цивилног становништва од последица рата. Поједине владе одредиле су своје претставнике — правнике стручњаке за међународно право — који су сарађивали са Црвеним крстом по овим питањима. Тако је у Штокхолму 1948 одржана конференција на којој је било заступљено 50 влада и 52 национална друштва Црвеног крста. Ту су били израђени пројекти нових конвенција о заштити жртава рата. Једногласно је усвојено

мишљење да партизане нарочито треба признати као легалну ратујућу страну. Ипак је један део делегата захтевао да признање партизана не буде безусловно, већ да се од њих тражи да испуне неколико посебних услова. Око тих услова развила се жива и дуга дискусија па је на концу усвојен текст по коме су партизани признати под следећим условима: а) да је партизански покрет објавио сили која врши окупацију свој улазак у борбу, било преко свог одговорног шефа било преко владе за коју се изјашњава, било посредовањем једне силе у сукобу; б) да се његови чланови повињавају наређењима једног одговорног шефа; в) да носе на утврђен начин један сталан знак за распознавање, очљив са даљине; г) да отворено носе оружје; д) да се придржавају ратних закона и обичаја и да према припадницима окупирајуће силе који им падну у власт поступају по одредбама конвенције.

Пред делегате Женевске дипломатске конференције, која је почела у априлу 1949 године и трајала скоро четири месеца, изнет је овај пројект и усвојен као база за дискусију. Ни на овој конференцији није било начелних противника признања партизана за ратујућу страну, али су неке западне силе сада већ постављале још оштрији критеријум за признање партизана него у Штокхолму. Код западних сила сећање на услуге које су им партизани учинили у прошлом рату бледело је, док су их у исто време забрињавали изгледи о појави легалних партизана које би као противнике могли имати у будућем рату. Поборници признања партизана борили су се и даље да то признање буде безусловно. Овде ћу из низа разноликих погледа на ово питање размотрити два сасвим супротна гледишта — ставове британске и данске делегације.

Велика Британија у новијој историји никад није била окупирана, а као колонијална сила држала је и држи простране туђе територије. У ратовима које је водила њена се војска налазила ван Британије, било на територији неког њеног савезника, било на територији свога непријатеља у улози окупатора. Чињеница да ни Наполеон ни Хитлер нису успели да пређу Канал даје Британцима наду да им острво ни у будућим ратовима неће бити окупирано. Британски делегат је у дискусији отворено изјавио да у првом реду има у виду интересе силе која врши окупацију. Он је зато на члан у пројекту који говори о партизанима поднео опширан амандман у коме је признање партизана условљено многим и прилично неодређеним захтевима, који су пружали могућност окупатору да их произвољно тумачи. Међу осталим, овај амандман је садржавао и услов да партизани треба да имају под својом контролом извесну територију; да окупаторску силу унапред обавесте о знаку са којим ће бити обележени; да најаве своје ступање у борбу; да пруже доказе о томе да њихов штаб има стварну контролу над својим организацијама и нижим јединицама; да партизански штаб буде у стварној могућности да прима поруке окупаторске силе и да на њих одговара; да партизанска организација има сигурне могућности и воље да се подвргне ратним правилима и да заробљене чланове окупаторске

силе третира сагласно конвенцији. По мишљењу британског делегата, поред ових услова, који се траже од покрета као целине, сваки би партизан — да би имао право на третман по конвенцији у свако доба, у борби и ван борбе — морао испуњавати и четири позната услова из 1 члана Хашке конвенције, тј. да стоји под командом одговорног официра, да носи уочљив знак за распознавање, да отворено носи оружје и да се у поступцима придржава међународног ратног права. За један део ових услова британски делегат је добио подршку делегата САД, Француске, Шпаније, Италије и још неких држава.

Насупрот овом британском гледишту стајало је гледиште малих, али самосталних земаља, које су често биле окупиране и које у будућим сукобима могу опет лако доћи у ситуацију да се бране путем партизанског рата. Делегације ових земаља тражиле су равноправност партизана са регуларним војницима. Дански делегат поднео је предлог да се легалним сматра сваки отпор окупатору, па чак и појединачни отпор изолованог патриоте, који не припада никаквој организацији и не носи никакве ознаке. Указујући на ову већ устаљену поделу мишљења о праву на партизански рат, холандски делегат је то истакао овим речима: „Ради се о два различита погледа. Поглед земаља које су већ више пута биле окупиране и које се боје да би то опет могле бити и погледу земаља које су мањевише позване да буду окупаторске силе“. Ово гледиште је у основи тачно, иако се не може узети као апсолутно правило. Било је и малих земаља које су из политичких обзира према великима или из својих посебних унутрашњих разлога подупирале британски став. С друге стране, делегат СССР-а формално је стајао на страни малих пропартизански опредељених држава, јер сигурно није желео да се отвореним противпартизанским ставом демаскира империјалистичка политика руководства СССР-а. Уколико би се пак негде појавили партизани против совјетских окупаторских снага, са њима би се свакако обрачунавало по формули академика Трајнина: „Пошто Совјетска армија може да води само праведан рат, то се против ње као окупатора могу побунити једино фашисти и зликовци, а за ове не важи међународно право“.

На крају је одбачен цео текст штокхолмског пројекта који говори о партизанима, па је усвојен нови компромисни холандски предлог по коме се партизани једноставно стављају у положај у коме су по конвенцији од 1907 године били добровољачки одреди, стим што је партизански покрет обавезно везан за једну страну у сукобу. Бојећи се ваљда да признањем партизана не учине неки сувише револуционаран корак, неки су се делегати ограђивали изјавом да ово признање није никакво генерално политичко признање права на партизанско ратовање, већ само признање заробљеном или рањеном партизану оног третмана који имају и остали заробљеници и рањеници. Оваква ограда потпуно је сувишна, јер је уствари у Женеви коначно признат партизански покрет на окупираној територији

као легална страна у сукобу. То признање је непотребно условљено са неколико захтева, али се ни та условљеност у будућности неће још дуго одржати.

*

Део 4 члана Конвенције о заробљеницима који се односи на партизане гласи:

„Ратни заробљеници у смислу ове конвенције јесу лица која припадају једној од следећих категорија, а која су пала под власт непријатеља:

1) припадници оружаних снага једне стране у сукобу, као и припадници милиције (народне војске) и добровољачких одреда који улазе у састав тих оружаних снага;

2) припадници осталих милиција и добровољачких одреда, подразумевајући ту и чланове организованих покрета отпора, који припадају једној страни у сукобу и који дејствују изван или у оквиру своје сопствене територије, па и у случају да је та територија окупирана, под условом да те милиције или добровољачки одреди, подразумевајући ту и ове организоване покрете отпора, испуњавају следеће услове: а) да на челу имају лице одговорно за своје потчињене; б) да имају одређен знак за разликовање и који се може уочити у отстојању; в) да отворено носе оружје; г) да се, при својим операцијама, придржавају ратних закона и обичаја“.

Већ из самог овог текста види се како су партизани некако стидљиво и под туђим именом пропуштени у круг легалних бораца. Сам назив „партизани“ на предлог грчког делегата замењен је изразом „припадници организованог покрета отпора“, мада је израз „партизански рат“ опћенито у литератури усвојен и одређенији него израз „покрет отпора“. Ово је учињено због тога што, тобож, израз партизан има неко политичко и револуционарно обележје, па не може служити као назив за општенационални ослободилачки покрет. Даље, по самој стилизацији, излази да се покрет отпора (партизански рат) организациски стално испољава као милиција и добровољачки одреди, иако то није тачно.

Пошто је покрет отпора, тј. партизански покрет, узет у целини, могућ једино на окупираној територији и у оквиру своје сопствене територије,³⁾ то су у тексту напоменуте алтернативе сасвим излишне. Исто тако је сасвим неоснован захтев да партизански покрет мора припадати једној страни у сукобу, јер је пракса показала

³⁾ Ово, разуме се, не значи да се у оквиру партизанског рата који се води у једној земљи не могу борити и партизанске јединице састављене од припадника неке друге нације, као што је то био случај са италијанским, бугарским, албанским и другим јединицама које су се бориле у саставу наше НОВ. Исто тако, могуће је да се поједине партизанске јединице у току рата повремено нађу ван оквира своје чисто етничке територије, на просторији на којој не постоји домаћи партизански покрет.

да је тај покрет у највећој мери народни покрет, управо онда кад је самосталан и независан од неког спољњег ауторитета (избегличке владе и сл.). Делегат СССР-а није, разумљиво, имао ништа против овог одузимања самосталности партизанском покрету.

И на четири наведена формална услова такође се могу учинити озбиљни приговори. Захтев да покрет буде организован и да има одговорно руководство потпуно је сувишан, јер неки неорганизовани (анархистични) отпор и није покрет, већ низ индивидуалних отпора. Код данашње националне и друштвене свести народа сваки ослободилачки покрет биће неминовно организован и имаће одговорно руководство и без овог правног захтева. Захтев да партизани носе знак за распознавање „који се може уочити са даљине“ није ни прецизан ни правилан. На какву се даљину мисли? Обично се тумачи да је то даљина на пушкет, тј. до 1.000 метара. Али данас су и униформе регуларне армије прављене тако да бојом и обликом не одају војника, него да му омогуће да се што ближе неопажен приближи противнику. Чему ће партизанима тај толико демаскирајући знак кад се они свом противнику ионако јављају најчешће из непосредне близине, употребом свог оружја. О отвореном ношењу оружја може се рећи исто што и о знаку за распознавање. И према званичним правилима неких западних земаља знак за распознавање и отворено ношење оружја нису битни услови за легалност партизанске борбе. Четврти услов, садржан у захтеву да се партизани у својим операцијама придржавају ратних закона и обичаја, има више смисла, али се он са истим правом може односити и на регуларне јединице. Овако истакнут, он је супротан начелу да кршење међународног права, које врши једна страна, не може ослободити другу страну од обавеза да поштује право. Ако појединци крше то право, они за то треба да одговарају као ратни злочинци. Постављањем овога захтева ишло се изгледа за тим да се створи могућност за оправдање незаконитих репресалија према партизанима и становништву. Често се унапред полази од погрешне тврдње да партизани нису у стању да испуњавају обавезе које проистичу из међународног права, па макар то и желели. Шта ће партизани радити са заробљеницима? питају се ови. Према њима они нису у стању да их држе у заробљеничким логорима, па ће их најчешће побити, јер ако их буду пуштали на слободу никад неће изаћи на крај са противником. Овакви теоретичари не знају да партизани нису увек у ситуацији да не могу држати ратне заробљенике, макар и у покретним логорима. С друге стране, и у случају када партизани пуштају заробљенике, само за-

робљавање има итекакав морални и материјални учинак. Поред осталог, партизани својим праведним поступком према заробљенику показују савесном противнику да се они боре за праведне циљеве и тиме га деморалишу за даљу борбу. Несавесном противнику, који је често и ратни злочинац, партизани су у могућности да одмах, чим га заробе суде за злочине, сходно међународном праву.

И поред тога што су уз признање партизанског рата неоправдано додати наведени услови, само признање претставља крупан позитиван догађај у развоју међународног ратног права. Проблеми који ће се у том подручју права и даље наметати биће свакако многоструки и тешки. У вези са партизанским ратом биће потребно да се поново рашчисти појам окупације, затим да се подвоје права овог окупатора који је у тај положај дошао водећи легалан рат од онсга који је у њега дошао путем злочиначке агресије. Сигурно је ипак једно, и то да се међународно ратно право, иако полако и са честим застојима, развија у позитивном смислу, као и друге гране права. Највећи напредак за човечанство претстављаће елиминисање рата као средства за решавање спорова, а тиме ће и међународно ратно право изгубити разлог за своје постојање.

У серији савременика изашла је из штампе:

АТОМСКА БОМБА И ЛИЧНА ЗАШТИТА

Ова књига претставља најпотпуније дело које је досада објављено о стварном физичком и биолошком дејству атомског оружја, као и о личној заштити од њега. Дело је написала група научника из Института за атомску енергију у САД. Иако је у првом реду намењено стручњацима (инжењерима и лекарима), оно ће корисно послужити и свим осталим руководиоцима у Армији, нарочито по питању ширег упознавања са овом најновијом врстом оружја и заштитом од њега.